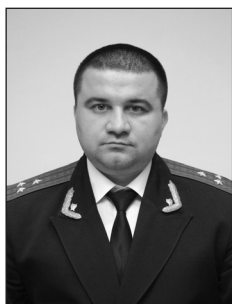

ЗАПОБІЖНІ ЗАХОДИ, ЗАТРИМАННЯ ОСОБИ

Олександр БОНДАРЕНКО,

заступник начальника Головного управління
нагляду за додержанням законів у кримінальному провадженні –
начальник управління нагляду за додержанням законів
органами податкової міліції
Генеральної прокуратури України,
старший радник юстиції,
здобувач Національної академії прокуратури України

УДК 343.125

**ПРОЦЕСУАЛЬНІ АСПЕКТИ ЗАТРИМАННЯ ОСОБИ,
ЯКА ВЧИНИЛА КРИМІНАЛЬНЕ ПРАВОПОРУШЕННЯ**

Указом Президента України «Про План заходів із виконання обов'язків та зобов'язань України, що впливають з її членства в Раді Європи» від 12 січня 2011 року № 24/2011 визначено, що для сталого функціонування демократичних інститутів та утвердження верховенства права вкрай важливим є забезпечення незалежності та ефективності системи правосуддя, вжиття необхідних заходів для наближення правових засад діяльності правоохоронних органів до європейських стандартів і посилення демократичного контролю у даній сфері [1]. У зв'язку з цим сучасне реформування кримінального процесу в Україні супроводжується постійним розширенням прав та можливостей його учасників, при цьому забезпечення повного, швидкого і неупередженого розслідування – одне із завдань кримінального судочинства. Поведінка учасників кримінального провадження не завжди спрямована на добросовісне виконання законних вимог слідчого чи прокурора, особливо це стосується затримання осіб, які підозрюються у вчиненні кримінального правопорушення.

Найголовніша цінність у нашому сучасному суспільстві – людина, її честь, гідність, свобода і недоторканність. Недоторканність особи охороняється державою, Конституцією, законами й іншими нормативно-правовими актами.

Однією з негативних ознак правоохоронної діяльності в Україні є порушення права

на свободу та особисту недоторканність. Обмеження цього конституційного права кожного громадянина значною мірою виявляється у своєрідному затриманні особи, що зазвичай переходить у наступний етап – затримання протягом досить тривалого часу без достатніх на те підстав. Основною мотивацією у працівників правоохоронних органів слугує наявність певної підозри, яку викликає той чи інший громадянин.

У зв'язку з прийняттям Кримінального процесуального кодексу України (КПК України) процесуальний порядок затримання осіб, які вчинили кримінальне правопорушення, дещо змінився. Недостатня наукова обґрунтованість законодавчих норм і проблеми правового регулювання зумовили актуальність теми дослідження.

Теоретичним дослідженням кримінального процесуального затримання і практики його застосування займалися видатні українські та зарубіжні вчені: О.І. Білоусов, В.Н. Григор'єв, О.С. Мазур, В.О. Малярова, М.Я. Никоненко, І.Л. Петрухін, Е.А. Підусов, І.Ф. Ретюньських, С.М. Смоков, М.Ф. Сокиран, В.М. Тertiшник, А.К. Чернова, К.Д. Шатило й інші автори. Однак багато питань, пов'язаних з інститутом затримання, залишаються дискусійними.

Метою статті є визначення процесуального порядку фізичного затримання особи, яка підозрюється у вчиненні кримінального правопорушення, та аналіз проблем, пов'язаних

із недосконалим правовим регулюванням затримання осіб відповідно до чинного КПК України й інших законодавчих актів, для вдосконалення інституту затримання.

Затримання злочинця є суспільно корисним діянням, оскільки воно запобігає вчиненню ним нових кримінальних правопорушень і одночасно забезпечує здійснення правосуддя щодо них [2, 45].

Мета затримання полягає у запобіганні протиправним діям та з'ясуванні причетності затриманого до вчиненого кримінального правопорушення. Досягається вона шляхом захоплення правопорушника, виявлення й закріплення слідів кримінального правопорушення й інших фактичних даних, що мають значення для кримінального провадження та підлягають доказуванню, перешкоджання спробам підозрюваного сфальсифікувати докази та уникнути відповідальності за вчинене діяння [3, 176].

Шкода, яка може бути заподіяна злочинцем при затриманні, полягає у тимчасовому позбавленні його волі, а також у завданні шкоди його здоров'ю чи позбавленні його життя. Нанесення такої шкоди за певних умов розглядається як обставина, що виключає злочинність діяння [4, 23].

Враховуючи зазначене, необхідно пам'ятати, що до затримання треба вдаватися тільки у виняткових випадках і за наявності вагомих підстав. Інакше кажучи, затримання має бути законним та обґрунтованим.

Затримання – тимчасовий запобіжний захід, який може бути застосований слідчим, прокурором до громадянина України, іноземця та особи без громадянства. Як правило, особи затримуються на підставі ухвали слідчого судді, однак у Конституції України (ч. 3 ст. 29) передбачено можливість затримання особи і без такого рішення «... у разі нагальної необхідності запобігти злочину чи його припинити» [5]. У КПК України також зазначається, що затримання особи, підозрюваної у вчиненні кримінального правопорушення, може проводитись як на підставі ухвали слідчого судді, так і без неї.

Особливістю нового законодавства є положення про те, що затримання особи може здійснюватися і уповноваженою на те особою, і будь-якою пересічною людиною.

Відповідно до ст. 207 КПК України кожен має право затримати без ухвали слідчого судді, суду будь-яку особу у двох випадках, а саме: 1) при вчиненні або замаху на вчинення кримінального правопорушення; 2) безпосередньо після вчинення кримінального правопорушення чи під час безперервного переслідування особи, яка підозрюється у його вчиненні. При цьому особа, яка затримала злочинця, повинна негайно доставити його до уповноваженої особи або повідомити її про затримання [6, 43]. Вважаємо таку норму необхідною, оскільки вона дає змогу ефективніше розслідувати кримінальні правопорушення.

Згідно зі ст. 208 КПК України затримання особи, підозрюваної у вчиненні злочину, за який передбачене покарання у виді позбавлення волі, уповноваженою службовою особою без ухвали слідчого судді, суду можливе лише у випадках: 1) якщо цю особу застали під час вчинення злочину або замаху на його вчинення; 2) якщо безпосередньо після вчинення злочину очевидець, у тому числі потерпілий, або сукупність очевидних ознак на тілі, одязі чи місці події вказують на те, що саме ця особа щойно вчинила злочин [4, 44]. Одразу після затримання уповноважена особа має негайно повідомити затриманому зрозумілою для нього мовою підстави затримання та у вчиненні якого злочину він підозрюється, роз'яснити право мати захисника, отримувати медичну допомогу, давати пояснення, показання або не говорити нічого з приводу підозри проти нього, негайно повідомити інших осіб про його затримання і місце перебування, вимагати перевірку обґрунтованості затримання.

Важливим положенням є момент затримання особи. Відповідно до ст. 209 КПК України особа вважається затриманою з моменту, коли вона силою або через підкорення наказу змушена залишатися поряд із уповноваженою службовою особою чи в приміщенні, визначеному уповноваженою службовою особою. На нашу думку, потрібно закріпити положення про те, що особа вважається затриманою не з моменту фактичного її схоплення, а з моменту складання протоколу про затримання.

Слідчий, прокурор зобов'язаний доставити затриману особу до найближчого підрозділу органу досудового розслідування, в якому негайно реєструються дата, точний час (годи-

на та хвилини) доставлення затриманого й інші відомості, передбачені законодавством. Про кожне затримання уповноважена службова особа одразу повідомляє за допомогою технічних засобів відповідальних осіб в підрозділі органу досудового розслідування.

Строк затримання порівняно з КПК України 1960 року не змінився – він не може перевищувати сімдесяти двох годин з моменту затримання. Затримана без ухвали слідчого судді, суду особа не пізніше шістдесяти годин з моменту затримання повинна бути звільнена або доставлена до суду для розгляду клопотання про обрання стосовно неї запобіжного заходу [6, 44].

Позитивно вважаємо норму, що закріплює нову посаду в органах досудового розслідування, – відповідальні за перебування затриманих. Аналізуючи повноваження таких осіб, можна стверджувати, що вони зобов'язані здійснювати контроль за дотриманням прав затриманих, що, на нашу думку, зменшить кількість порушень конституційних прав затриманих працівниками правоохоронних органів.

Отже, аналізуючи норми кримінального процесуального законодавства, варто зазначити, що вони є більш ефективні. У результаті реалізації норм КПК України зменшилась кількість кримінальних процесуальних затримань на 35 відсотків, або на 900 випадків щомісяця (з 2800 щомісячних затримань у 2012 році до 1900 таких затримань у I кварталі 2013 року) [7].

У КПК України врегульовано процедуру затримання від моменту фактичного затримання. Але проміжок часу між затриманням, доставленням підозрюваного до правоохоронного органу і складанням протоколу в КПК України не регламентований. Саме цей проміжок часу «випадає» за межі кримінального процесуального законодавства, ніколи не враховується на практиці при обчисленні термінів затримання, оскільки його складно як-небудь регламентувати, через нього тривають спори між ученими та практиками.

На наш погляд, потрібно прийняти відомчий нормативний акт, в якому варто було б закріпити поняття затримання особи, права й обов'язки затриманих, порядок направлення скарг і заяв, прокурорський нагляд за дотриманням прав затриманих та інші важливі пи-

тання. Необхідно зазначити, що подібний акт існує. Так, Указом Президії Верховної Ради УРСР від 13 липня 1976 року затверджено Положення про порядок короткочасного затримання осіб, підозрюваних у вчиненні злочину. Це положення дуже застаріле і повністю відповідає нормам КПК України 1960 року.

Положення містить значну кількість норм, які, на нашу думку, потрібно закріпити в новому законодавстві.

Зокрема, це – норми щодо прав затриманих. Так, до них доцільно віднести: 1) знати, в чому їх підозрюють; 2) вимагати в уповноваженої особи пред'явлення службового посвідчення під час затримання; 3) вимагати перевірки прокурором правомірності затримання; 4) оскаржити дії особи, яка провадить досудове розслідування; 5) давати пояснення та заявляти клопотання; 6) звертатися зі скаргами та заявами в державні органи і громадські організації; 7) користуватися своїм одягом і взуттям, а також іншими необхідними предметами та речами, перелік яких визначається Правилами внутрішнього розпорядку в місцях тримання затримання. Що ж до обов'язків затриманих, то це такі норми, як: 1) дотримуватись вимог законодавства; 2) виконувати законні вимоги слідчого, прокурора.

Уповноважена службова особа, яка здійснила затримання, зобов'язана надати затриманій особі можливість негайно повідомити про своє затримання та місце перебування близьких родичів, членів сім'ї чи інших осіб на вибір цієї особи. Обов'язок уповноваженої особи щодо повідомлення батьків, законних представників, близьких родичів виникає лише при вчиненні кримінального правопорушення неповнолітньою особою. Затримання співробітника кадрового складу розвідувального органу України також зобов'язує уповноважену особу повідомити про це відповідний розвідувальний орган [8]. Вважаємо, слідчий, прокурор повинен повідомляти про факт затримання будь-якої особи незалежно від її статусу чи вікової категорії. При затриманні особа зазнає певних обмежень і не може самостійно повідомити родичів. Тому потрібно перекласти цей обов'язок на уповноважену особу, яка здійснила затримання.

Варто звернути увагу на режим у місцях тримання затриманих. Положення про поря-

док короткочасного затримання осіб, підозрюваних у вчиненні злочину, передбачає, що осіб, затриманих за підозрою у вчиненні злочину, піддають особистому обшуку, дактилоскопіюванню і фотографуванню, що в майбутньому спростить процедуру розшуку осіб, які підозрюватимуться у вчиненні кримінального правопорушення. Наявні у затриманих речі підлягають огляду. Затриманим забороняється мати при собі гроші, цінні речі, а також предмети і документи, які не дозволяється зберігати в місцях тримання затриманих [8].

Осіб, затриманих за підозрою у вчиненні злочину, розміщують у камерах для затриманих з додержанням таких вимог ізоляції: чоловіків тримають окремо від жінок; неповнолітніх – окремо від дорослих; у виняткових випадках за санкцією прокурора в камерах, де тримають неповнолітніх, допускається тримання дорослих; особливо небезпечних рецидивістів – окремо від інших осіб. Осіб, затриманих за підозрою у вчиненні одного й того ж злочину, за письмовою вказівкою особи, яка провадить досудове розслідування, тримають роздільно. За письмовою вказівкою особи, яка провадить досудове розслідування, затриманих можуть тримати роздільно і на інших підставах. На наш погляд, ці положення слід закріпити в спеціальному законодавстві, адже у КПК України не визначено, яким чином затриманих потрібно розподіляти в ізоляторах тимчасового тримання.

Важливою складовою кримінального процесуального права щодо процедури затримання є

прокурорський нагляд за дотриманням прав затриманих. Спільним наказом Міністерства внутрішніх справ України та Міністерства юстиції України від 26 березня 2013 року № 289/540/5 «Про заходи стосовно дотримання вимог законодавства при затриманні без ухвали слідчого судді, суду осіб, підозрюваних у вчиненні злочину, та при обранні стосовно підозрюваних запобіжного заходу – тримання під вартою під час кримінального провадження» врегульоване вказане питання. На нашу думку, ефективними контролюючими заходами є: здійснення контролю за веденням службовою особою, відповідальною за перебування затриманих, обліків затриманих слідчими осіб, підозрюваних у вчиненні злочину, а також підозрюваних, стосовно яких обрано запобіжний захід у вигляді тримання під вартою; організація в установленому порядку проведення службових розслідувань при виявленні порушення вимог кримінального процесуального законодавства; особистий контроль за станом досудового розслідування в кримінальних провадженнях [9].

Отже, з метою подальшого підвищення рівня гарантій прав і законних інтересів особи, затриманої за підозрою у вчиненні кримінального правопорушення, кримінальні процесуальні норми потребують законодавчого реформування, яке значною мірою заповнило б існуючі прогалини, що негативно впливають як на роботу органів досудового розслідування, так і всієї системи судових та правоохоронних органів нашої держави.

Список використаних джерел:

1. Про План заходів із виконання обов'язків та зобов'язань України, що впливають з її членства в Раді Європи: Указ Президента України від 12 січня 2011 року № 24/2011 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/24/2011>
2. Александров Ю. В. Кримінальне право України: Загальна частина: [підруч. для студ. вищ. навч. закл.] / Ю. В. Александров, В. А. Клименко. – К.: МАУП, 2004. – 328 с.
3. Кримінальний процесуальний кодекс України. Науково-практичний коментар: у 2 т. / за заг. ред. В. Я. Тація, В. П. Пшонки, А. В. Портнова. – Х.: Право, 2012. – Т. 1: 768 с.; Т. 2: 664 с.
4. Кримінальний кодекс України: за станом на 21 березня 2012 року / Верховна Рада України. – Офіц. вид. – К.: Паливода А. В., 2012. – 1122 с.
5. Конституція України. – К.: Велес, 2011. – 48 с.
6. Кримінальний процесуальний кодекс України [текст]: станом на 26 листопада 2012 року. – К.: Центр учбової літератури, 2012. – 292 с.
7. Офіційний сайт Центру політико-правових реформ [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.pravo.org.ua>
8. Про затвердження Положення про порядок короткочасного затримання осіб, підозрюваних у вчиненні злочину: Указ Президії Верховної Ради УРСР від 13 липня 1976 року № 4203-IX 696 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/v4203400-76>

9. Про заходи стосовно дотримання вимог законодавства при затриманні без ухвали слідчого судді, суду осіб, підозрюваних у вчиненні злочину, та при обранні стосовно підозрюваних запобіжного заходу – тримання під вартою під час кримінального провадження: спільний наказ Міністерства внутрішніх справ України та Міністерства юстиції України від 26 березня 2013 року № 289/540/5696 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/z0602-13>

Олександр БОНДАРЕНКО

ПРОЦЕСУАЛЬНІ АСПЕКТИ ЗАТРИМАННЯ ОСОБИ, ЯКА ВЧИНИЛА КРИМІНАЛЬНЕ ПРАВОПОРУШЕННЯ

Охарактеризовано процесуальний порядок затримання особи, підозрюваної у вчиненні кримінального правопорушення. Визначено проблеми правового регулювання затримання особи та запропоновано шляхи їх вирішення.

Ключові слова: затримання; уповноважена особа; кримінальне правопорушення; підозрюваний.

Олександр БОНДАРЕНКО

ПРОЦЕСУАЛЬНЫЕ АСПЕКТЫ ЗАДЕРЖАНИЯ ЛИЦА, СОВЕРШИВШЕГО УГОЛОВНОЕ ПРАВОНАРУШЕНИЕ

В статье охарактеризован процессуальный порядок задержания лица, подозреваемого в совершении уголовного преступления. Определены проблемы правового регулирования задержания лица и предложены пути их решения.

Ключевые слова: задержание; уполномоченное лицо; уголовное правонарушение; подозреваемый.

Oleksandr BONDARENKO

THE PROCEDURAL FACETS OF THE DETENTION OF PERSON, WHO COMMITTED A CRIMINAL OFFENSE

There was characterized procedural order of detention of the individual suspected in commitment of criminal offence. There were identified legal regulations of detention of the individual suggesting possible solutions to it.

Keywords: detention; authorized person; a criminal offense; suspect.

